

hrvatska kostajni ca

ivo maroević

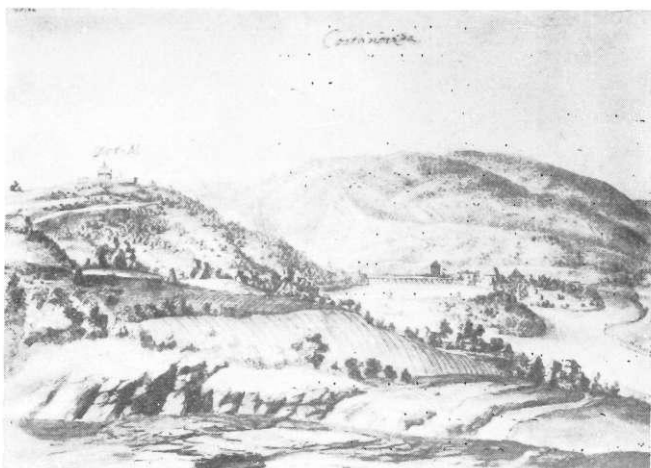
Trajanje čovjeka u pejzažu, naselju i u povijesti nužno je životno vezano uz prostor — taj uvijek uzbudljivi fenomen kreiran specifičnim raspoloženjem prirodnih sila uz manje ili veće sudjelovanje ljudske ruke. Ta stoljetna prostorna metamorfoza stvorila je svijest o neprekidnom i neraskidivom odnosu čovjeka i prostora. Čvrsti kontinuitet tragova djelotvornih povijesnih mijena čini nam se logičnim i normalnim slijedom. A tih je mijena bilo bezbroj na ovom našem području.

Izuzmemo li kamenitu Dalmaciju, Istru i Primorje, kontinuitet naselja sjeverne Hrvatske često je prekriven zemljom i arheolozi u određenim razmacima pronalaze poneki dio toga razlomljenog lanca (Segestica — Siscia — Sisak Ljudevita Posavskog — ostaci pleternih pluteja — tvrđava XVI — XIX stoljeća i trgovački Sisak). I kamene utvrde često slijede iste zakonitosti. Na ovoj našoj stoljetnoj razmеди ratovi su sistematski zatirali svaki trag prisutnosti čovjeka, i zato se radujemo pronalasku bilo kakvog gotičkog ili antičkog detalja (ovih je posljednjih više, jer su prije bili pokriveni talogom humusa i vremena). Takav napukli kontinuitet koji je bio rezultat povijesne logike nije nakon prestanka djelovanja destruktivnih povijesnih sila prestao biti aktualan.

Mnogi gradovi sjeverne Hrvatske pokazuju značajke srednjovjekovnog i zrelog baroknog urbanizma. U njima su se topografski i povijesni uvjeti našli u različitim međusobnim odnosima, tako da su nastala naselja različitih prostornih karakteristika. U većem dijelu sjeverne Hrvatske naselja su se relativno slobodno razvijala, dok pojas Vojne krajine, koji se od Virovitice preko Bjelovara i Banije spuštao do mora, nosi specifične oznake što ih je nametala njegova vojna namjena. Iako i među njima ima razlika, zajednički im je pristup organizaciji života unutar naselja.

Banija, potez od Dubice do Topuskog, donijela je vlastitost prilagođivanja brdovitom pejzažu ispunjenom utvrdama (Kostajnica, Klinac, Pedalj, Zrinj, Gvozdansko, Mali i Veliki Gradac, Svračica i dr.) i neprekidnim sukobima s Turcima. Barok je tu nicao na ruševinama prošloga. On se na tom terenu nije nametljivo unosio u već formirane cjeline grada ili prostora u cjelini. Stvarao je naselja po vlastitoj logici, u skladu s nepisanim zakonitostima sredine u kojoj se rađao.

Postavlja se pitanje, zašto se zadržati baš na Hrvatskoj Kostajnici da bi se prikazali svi tokovi koji su je uvjetovali, a koji nisu samo za nju specifični. Jer problematika se takve naravi može raspredati i na drugim gradovima ove regije uz veće ili manje izmjene, ali u biti s istim rezultatom. Odgovor smanjuje mogućnost dileme. Iskonska srođenost pejzaža i terena s naseljem, neraskidiva veza reljefa, rijeke i arhitekture te istinska vrijednost prostora čine da komentar postaje tek blijedi pokušaj eksplikacije. Nanizali su se svi uvjeti za idiličnu slikovitost, ali se nije pojavila sladunjavost jeftine dopadljivosti; odnosi čov-

jeka u pejzažu i prostoru ostali su i dalje jednako vrijedni.

Hrvatska Kostajnica je jedno od onih naselja koja uzbuđuju. Razvučena i izdužena, ne panonski široka niti koncipirana na shemama baroknog urbanizma, stisnula se između Une i Djeda, između široke hirovite rijeke i strmog crnogoricom obraslog brda koje se poput klinca usjeklo i dotaklo rijeku na mjestu gdje se ona lijeno savija u suprotnom luku. Na tangenti brda i rijeke provukla se cesta i Hrvatska Kostajnica s njene obje strane. Spuštamo li se cestom od kolodvora koji je na prijevodu brda iznad Unine doline, cestom što vijuga, otvara nam se pogled na Unu i Hrvatsku Kostajnicu s jedne strane a na široku kotlinu Bosanske Kostajnice s druge strane. Odatle uočavamo određene urbanističke zakonitosti koje su posljedica mnogih činilaca, a ne samo topografskih.

Odnos Hrvatske i Bosanske Kostajnice na određeni je način i odnos krajiškog i turskog načina organiziranja naselja. Hrvatska Kostajnica razvučena uslijed topografskih karakteristika terena i obrambene funkcije stisla se mekana i podređena: podređena rijeci, brdu, ljudima i povijesnim zakonitostima. Upravo ta podređenost kao tema, podređenost kao jedini modus vivendi na mjestu gdje u normalnim okolnostima ne niče naselje, odraz je neuništivosti kontinuiteta prisutnosti čovjeka u takvu prostoru. On nije otišao na brdo ili se spustio u rijeku, iako je na najužem mjestu kuće djelomično usjekao u brijeg i spustio ih do rijeke. Prilagodilo se zakonitostima pejzaža i svoje povijesne obrambene uloge, te stvorio vrijednost koja je postepeno rasla s razvojem našeg senzibiliteta. Bosanska Kostajnica raširila se kotlinom s onu stranu Une, nesputana i bez kompleksa obrane od neprijateljskog napada. Nije sišla do rijeke i ostala je relativno daleko od stare utvrde Zrinjskih koja se i dan-danas sačuvala (iako u okrnjevu obliku) s onu stranu Une, odvojena od Bosne tek uskim kanalom Unčice.

U tom kontekstu pronalazak kamenog fragmenta gotičkog prozora na groblju sv. Ane u istočnom dijelu Hrvatske Kostajnice ili kamenog rimskog miljokaza dobiva sasvim druge dimenzije; oni postaju dokumenti prvorazredna značenja, premda bi u bilo kojem mjestu naše obale značili tek malen dio dodan onome što je odavno poznato.

Nije teško zaključiti što je čovjeka nagnalo da se ovdje nastani, da gradi svoje obitavalište. Nisu to barokni dvorci Hrvatskog zagorja ni vrijednosti generalskog Varaždina. Nema palača ni raskoši. Turci su preko Une, i zato je tu trgovina predmet interesa. Ona uvijek cvate na razmedama, dopuštena ili nedopuštena. Tranzit je sve veći, razmjena i bogatstvo također. To je onaj drugi barok nimalo reprezentativan, barok koji nije nastao kao reakcija na renesansu, kao vrhunac evropskog luksuza — već je to barok koji se razvio iz pepela skromne gotike kao pandan nepravilnoj kamenoj grdosiji koja ga je s onu stranu Une štitila od

sudbine onih koji su prije njega našli dovoljno hrabrosti da žive na ničijoj zemlji. Grade se dućani (trgovina je pokretačka snaga) i prizemnice, jednokatnice s priprostom baroknim nadvojem iznad prozora i poneka reprezentativna zgrada. Malo stisnuto mjerilo ne prima snažnije akcente. Kovački radovi na krilima vrata, na otvorima dućana i na teškim bravama i zasunima bljesnu u prolazu ne budeći primisli, ne budeći želje da ih vidimo na nekom drugom mjestu.

Šta li se događa u samom naselju? Punktovi, topografski određeni, već žive punim životom. Smjestili su se nizvodno i uzvodno od mjesta gdje se Djed spojio s Unom — trg i park.

Franjevci su polovicom XVIII st. već tu: na trgu najbližem Uni, preko puta utvrde, te s reprezentativnom kućom Sonnenschein i današnjom općinom stvaraju jako čvorište, mjesto okupljanja. Napoleon gradi most i veza je još čvršća.

Park s kasnobaroknom crkvom sv. Nikole i nizom jednostavnih građanskih kuća druga je jezgra oko koje će i Napoleon graditi neke od svojih građevina; košarasti lukovi veža, plitke lezene klasicističkih oblika i jednostavno zidno platno koje je ispustilo baroknu profilaciju.

Rano XIX stoljeće spojilo ih je tako da neprekinuti slijed naselja pratimo od raskršća ceste za Dvor do groblja sv. Ane. Ono se rađalo spontano, priljubljeno uz brdo, izbačeno iznad rijeke ne frontom već začeljem, vezano uz cestu koja se kao glavna žila krvotoka provlačila krivudava i uska da trgovačku robu prebaci u Bosnu, da namami prolaznika u dućan, da uvede u grad život. Iako je Hrvatska Kostajnica grad na rijeci, ona je licem okrenuta cesti (jer rijeka nije plovna), i cesta je njen sadržaj, njena koheziona sila, centripetalno središte, os bez koje nema kretanja. Uz nju su kuće male i slikovite s godinama koje su čudnim ciframa upisane u zaglavnom kamenju košarastih lukova nad vežama i portalima: 1807, 1812... Veliki željezni kapci koji se rastvaraju prema ulici, s bogatim okovom i starinskim bravama; ponegdje šatorasti nadvoj u još netaknutom prvom katu ili drvena konstrukcija prvog kata na staroj krajiškoj kući koja će se uskoro srušiti sama od sebe.

To je fizionomija ove uske, krivudave ceste koja se polako penje od hotela »Central« da bi se, pošto je savladala strmi spust Djeda, nešto oštrije u iznenadnu zavijutku spustila na trg pred mostom s izvanrednim pročeljem kuće Sonnenschein. Jednokatnica raščlanjena s pet prozorskih osi i visokim tipičnim krovom živi ovdje od kraja XVIII st. Plastika njena pročelja, rustična u detaljima a poetična u cjelini, pokazuje pravi barokni način oblikovnog mišljenja. Ona je naglasak trga koji je izgubio mnogo od svoje cjelovitosti kad je pedesetih godina ovog našeg stoljeća izvršena adaptacija i nadogradnja općinske zgrade; kratkovidan i neuspjao potez koji je od najljepše barokne zgrade na trgu načinio bezlično, unakaženo

pročelje kojemu je od starog lica ostao samo raster otvora, dok je cjelokupni barokni plastični ukras otučen i izravan najbrutalnije, primitivno zidarski.

Uz nekoliko malih zgrada koje je druga polovina XIX st. ponešto retuširala i jednu zgradu secesionističkih oblika, ovom malom intimnom trgu pripadaju dva jaka akcenta — izlaz na most i interesantno oslikano pročelje franjevačke crkve i samostana. Jednostavno i glatko zidno platno s nekoliko niša oslikano je arhitektonskim elementima koji čitavom pročelju daju nemirniji grafički ritam. S trga vidimo tvrđavu koja je odmah preko mosta, kamena a opet mekih obriisa s četvrtastim kulama pokrivenim krovom od šindre. Povijesna uloga trga je čitljiva; mjesto okupljanja i tranzita, intime i bučnosti; trg i raskršće. Nema dilema, ostaju tek neuspjele intervencije nad kojima žalimo.

Kad analizom svih prostornih i povijesnih pokazatelja prilazimo problemu kontinuiteta Hrvatske Kostajnice u sadašnjem trenutku, i kad uočimo sve oscilacije koje su tim naseljem prošle kao nužna reakcija na određene povijesne nužnosti, neće biti teško odrediti bitne uporišne tačke s kojima treba računati danas i ubuduće i koje se nikako ne mogu ukloniti — cesta i promet; trg, raskršće, most — obala — turizam (što, kako, gdje) — gabarit.

Počnemo li s cestom čije je povijesno značenje prilično precizno određeno, moramo odmah zamijetiti da se njena funkcija izmijenila. Suvremeni (u perspektivi pretežno turistički) tranzit putnika širokim saobraćajnicama, koje neće biti usko grlo i koje će im omogućiti da što prije dođu na odredište, ne smije više prolaziti kroz naselje. To se ne smije dogoditi iz više razloga.

Saobraćajnica koja ne bude služila samo internoj upotrebi unutar naselja svojom će logikom brzine rasjeci aglomeraciju i nezajažljivim apetitom prema svemu onome što joj na putu smeta postepeno će otkidati kuću po kuću, dio po dio naselja; umjesto Kostajnice uz cestu ostat će samo cesta s ostacima Kostajnice na rubovima.

Predvidimo li Hrvatsku Kostajnicu kao spoj dvaju tokova: Zagreb — Petrinja — Kostajnica i Novska — Jasenovac — Dubica — Kostajnica, koji će udruženi krenuti prema jugu, prema Bosanskom Novom, Bihaću i moru, bit će to jedini način da prolaznika svrremo u naselje, da ga vidi i doživi kao cjelinu, a ne da u bjesomučnoj trci projuri kroza nj ne primjećujući ni to da je žrtvovano njegovoj sigurnosti u vožnji.

Dodamo li tome da će i prolaznik koji svrati u Kostajnicu osjetiti drugi ritam života, odmor od brzine suvremenih tokova i da će u pješaćkom ritmu doživjeti svo bogatstvo kostajničkih ulica i ambijena bez bojazni da će mu rijeka automobila onemogućivati da prijeđe ulicu kad zaželi unići u neku od sjenovitih veža što mu se nuda uokolo, da pogleda rukom ko-

vani cvijet starinskog portala, zaključak nas ne stavlja u nedoumicu.

Hrvatska Kostajnica mora ostaviti svoju unutrašnju komunikaciju u onom obliku koji joj je ostavila povijest. Ta cesta — jedina veza između dvaju dijelova naselja ne može biti usko grlo prometa, ako generalni tranzitni promet prebacimo preko Une u široku kotlinu Bosanske Kostajnice — ostat će interna, gotovo pješačka veza izbalansirana u mjerilu, u vrijednostima ambijenata i u mirnoći sporog povijesnog ritma. Mostovima treba premostiti Unu ispred i iza naselja, tako da nas kompromisi ne zaslijepe.

Drukčije nećemo moći zadržati pravi vrijednosni kontinuitet Hrvatske Kostajnice. Pustimo li novu cestu starim povijesnim tokom, žrtvovat ćemo Kostajnicu ne samo iz netom spomenutih razloga, već ćemo bitno utjecati na niz drugih čvorišnih faktora; na obalu, most, ambijent. Most, obala i cesta toliko su međusobno povezani da ih ne možemo promatrati odvojeno.

Toliko teoretski i razložno, a praksa je posve drukčija. Most uvjetuje trasu ceste (bar u sadašnjem trenutku), a on se već gradi. Napoleonov će most za šest do sedam mjeseci sasvim nestati, a zamijenit će ga armiranobetonski koji će svojim postojanjem unižiti (i već unosi) dalekosežne promjene u život gradskog organizma Kostajnice. Trg s kućom Sonnenschein, franjevačkom crkvom i općinom već gubi svoje mjerilo i postaje raskršće, jer drugog puta preko Une nema i veliko je pitanje kad će se sagraditi drugi mostovi koji će preuzeti funkciju ovoga. U takvom kontekstu most prejudicira sva ostala rješenja.

Prva je na udaru kuća Sonnenschein, koja (sada je trg raskršće) smeta saobraćaju, jer je dolazak na most preoštari i nepregledan. U prvom smo je naletu prometne logike uspjeli spasiti, a pitanje je do kada i kojim će trenutkom ona izgubiti bitku. Već prvi korak — gradnja mosta — dao je naslutiti da su sve bojazni, prije spomenute u odnosima promet — naselje, još prisutnije jer naopaka logika (da se uštedi oko dva kilometra nove ceste) gradnje prvog suvremenog mosta u centru Kostajnice dovodi do niza kompromisa koji negiraju povijesni i topografski kontinuitet ovog naselja u pounskom prostoru.

Druga žrtva mosta bit će, u vrlo bliskoj budućnosti, najuži dio Kostajnice; spoj trga kod mosta i parka s hotelom »Central« u prvom planu. Razlog vrlo jednostavan, logika isključivo prometna. Prilazi mostu ne smiju biti usko grlo. Tada će **kompromis** — cesta kroz naselje — formirati novo lice grada.

Gledamo li Hrvatsku Kostajnicu s Une, uočiti ćemo zakonitost odnosa naselja prema rijeci. Nema građenih obala ni pristaništa. Una nije plovna rijeka i naselju je ekonomski nezanimljiva. Grad joj nije otvorio svoje lice, nije se frontalno njoj okrenuo već su se začelja kuća, koje su svoja pročelja rastvorile prema uskoj,

krivudavoj ulici i trgovini, kaskadno pripila uz rubove rijeke i spustila do razine vode stepeništima, stupovima ili malim uskim prilazima. Takva obala, povijesno i topografski određena, sastavni je dio Hrvatske Kostajnice i ona je nezamisliva bez tih malih kubusa, bez mekanog, srođenog odnosa kuća i rijeke, bez izvanredne podređenosti Djedu i Uni.

Ovakvo prometno rješenje djelomično prejudicirano gradnjom mosta na kraju će morati, bar na ovom najužem dijelu gdje se Djed strmo ruši prema Uni, izbrišati tu mekanu umirujuću liniju obale, srušiti kuće, proširiti cestu i nadviti je nad rijeku kao pristanište, kao tvrdu zidanu obalu. A sitne prizemnice zbijene podno Djeda, utopljene u savijenu i krivudavu liniju ulice, bit će grubo izbačene iz mjerila; postat će silom prilika kuće na obali, naći će se u sasvim suprotnoj funkciji i logično je da će izgubiti bitku u prostoru. Bit će nereprezentativna arhitektura na grubo eksponiranom mjestu i disproporcija će iz dana u dan biti sve veća, dok i njih ne zahvate gusjenice buldožera.

Vizija je pesimistička, ali na žalost na putu da se ostvari u vrlo kratkom roku.

Razmotrimo li problem s druge strane, uvažavajući činjenicu da promet nije sam sebi svrha, moramo se zapitati koja je perspektiva Hrvatske Kostajnice i što ona dobiva modernim asfaltiranim prometnicama. Analizirajući njene mogućnosti vidimo da je turistička orijentacija najispravnija. Stari grad, živopisno i vrijedno naselje, rekreacione mogućnosti na Djedu, rijeka i šumoviti riječni otok tik Kostajnice, tišina i mnogo vrijednog inventara u crkvama, sve je to turistički kapital zbog kojega vrijedi dovesti putnika. Usporedimo li svrhu ceste odnosno krajnji cilj — posjet turista — sa štetama u ambijentu i naselju koje će takva prometna orijentacija izazvati, nije teško zaključiti da prometno rješenje koje će se uskoro provesti znači rezanje grane na kojoj turizam sjedi.

Iako gradnja mosta i planirano prometno rješenje Kostajnice pokazuju grubo kidanje kontinuiteta naselja u njegovu autohtonom prostoru, ipak je potrebno, u interesu svih vrijednosti Kostajnice koje su očigledne, formulirati nekoliko osnovnih stajališta preko kojih se ne bi smjelo prijeći ako se želi poštivati karakter i autentičnost aglomeracije.

Jedino je ispravno rješenje složene prometne situacije u obilaznim brzim saobraćajnicama koje bi mostovima prelazile Unu ispred i iza naselja. S tim se u vezi unutar historijske jezgre mora osjećati pješačko mjerilo u novim sadržajima i u oživljavanju tradicionalnih mjesta okupljanja ljudi. Zadržavanjem mekoće obale čuva se fizionomija i njen rekreativni karakter. Tako bi se spasila cjelovitost razvučene historijske jezgre, i ne bi došlo do njena kidanja na najosjetljivijem mjestu, na spoju Djeda s Unom. Izgradnja novih stambenih i poslovnih zgrada na rubovima naselja

istakla bi skladnost i cjelovitost grada i svojim masama ne bi remećila mjerilo i gabarit starog dijela naselja.

Tako bi se naše vrijeme najadekvatnije pridružilo svim onim pozitivnim povijesnim naporima koji su stvorili vrijednosti Kostajnice. Uz punu svijest o kvaliteti ambijenata, o osjetljivosti prostornih ravnoteža i o potrebi podređivanja a ne nametanja prostoru ostvarit će se kvalitetni doprinos razvoju Kostajnice u današnjem vremenu. U tom kontekstu ova razmatranja neće djelovati kao jadikovka »post festum«, već kao doprinos jačanju suvremenog pristupa tim veoma osjetljivim temama našeg odnosa prema živim gradovima koji su u isto vrijeme rizična autentičnih prostornih vrijednosti stvorenih u kontinuitetu nekoliko stoljeća. Hrvatska Kostajnica i njena sudbina jedan je od mnogobrojnih primjera neosjetljivosti našeg vremena.

hrvatska kostajnica
(fotografije iz vremena između dva rata)

109

